

Владимир Ђоровић

ЦРНА КЊИГА

Патње Срба Босне и Херцеговине
за време Светског рата
1914–1918.

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2015.

Издавање Едиције *Србија 1914–1918* подржало је
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије

ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ

ЦРНА КЊИГА
ПАТЊЕ СРБА
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ЗА ВРЕМЕ СВЕТСКОГ РАТА
1914–1918.

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

Владимир Ђоровић

ЦРНА КЊИГА

Патње Срба Босне и Херцеговине за
време Светског Рата

1914.—1918.

1920.

ИЗДАЊЕ И. Ђ. БУРЂЕВИЋА, БЕОГРАД—САРАЈЕВО

Ријеч уз ново издање *Црне књиџе*

Почетак Првог свјетског рата послужио је као дуго очекиван повод аустроугарским властима да се након више деценија коначно обрачунају са српским националним покретом у Босни и Херцеговини и свим институцијама које су биле његов темељ или саставни дио. Обриси тог плана могли су се назријети током Балканских ратова и увођења тзв. изнимних мјера у покрајинама. Чекао се само згодан тренутак да се, како је навео историчар Војислав Богићевић, из фиока извуку спискови сумњивих лица и отпочне са систематским прогонима.¹ Злочини над Србима током рата имали су карактеристике геноцида праћеног физичким уништењем народа и затирањем његове духовности и културе. У атмосфери антисрпске хистерије, каква је владала у земљи после атентата у Сарајеву, власти су заузеле оштар курс према свим српским политичким и културним организацијама. У образложењу наредбе којом је распуштена СКПД „Просвјета“, друштво је осумњичено за протузакониту дјелатност у великосрпском духу против интереса државе, тајних веза са „Народном одбраном“, субверзивних дјелатности Васиља Грђића и писања појединих „Просвјетиних“ издања. Власти су у свему видјеле траг велеиздаје и антидржавне пропаганде, па је у данима након атентата жандармерија од народа одузимала чак и поједине

---

¹ *Споменица посвећена мученицима и жртвама добојске интернације из свейској райи 1915/1916. год.* (уредио: Јово С. Дракулић), Добој 1938, 10.

православне иконе које су проглашаване „великосрпским“.² Парох Димитрије Текић био је оптужен да у Возући шири великосрпску пропаганду након што је установљено да у свом дому држи слику Петра Кочића.³ Поп Ђорђе Умичевић из Сводне је приведен јер је у свом дому држао више примјерака *Српских народних њесама, Просвјетној календара*, као и дјела која су величала побједу српског оружја у Македонији.⁴ На списку непожељне литературе нашле су се и Змајеве пјесме које је полиција почетком јула 1914. заплијенила из куће богослова Милана Кљајића. Земаљска влада је јула 1915. забранила растурање књиге *Јауци са Змијања* од Петра Кочића, јер је наводно у себи садржавала мржњу против аустроугарске управе. Неколико мјесеци касније влада је забранила продају више књига Ђуре Јакшића.⁵ Списак забрањених књига, брошура, календара и часописа је до краја рата често недопуњаван новим насловима.

Сва политичка, културна или просвјетна друштва са српским националним предзнаком била су осумњичена за антидржавну пропаганду и припрему устанка у Босни и Херцеговини. Давање статута о црквено-школској аутономији оцјењено је као фатална грешка управе, па је наређена њена суспензија. Према мишљењу владе, тај статут је омогућио Србима у Босни и Херцеговини да створе државу у држави.⁶ У прогону православне цркве израз „српско-

---

² У дому херцеговачког сељака Ристе Ђапине, из мостарског округа, полиција је заплијенила икону Св. Георгија „јер јој се није допало да тај на коњу велиздајник држи оштро копље и боде аждаха, јер ко зна шта представља та аждаха“, па су икону прогласили великосрпском; Д. Берић, *Срби у Мостару и његовој околини 1844–1918*, у: *Срби у Мостару* (уредио: Боривоје Пишталло), Београд 2001, 221.

³ АБиХ, ВГ, IV–14–3, през. бр. 284/15. Извјештај из Маглаја од 11. маја 1915.

⁴ Д. Берић, *Народна интелекција – свештеници и учитељи на велиздајничким процесима у Босни и Херцеговини 1914–1918*, у: *Зборник Матице српске за историју*, бр. 35, Нови Сад 1987, 75.

⁵ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1040/1915.

⁶ В. Madžar, *Suspendovanje srpske crkveno-školske autonomije u Bosni i Hercegovini 1914–1915. godine*, у: *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, Banjaluka 1987, 156.

православни“ је замјењен са „источно-православни“, чиме су власти очекивале да ће православна црква изгубити своје национално обиљежје. Уредба о укидању српско-православних конфесионалних школа донесена је 25. децембра 1914.⁷ Полицијском одлуком од 14. априла 1915. забрањен је рад и свим српским земљорадничким задругама.⁸ Под удар власти дошло је и ћирилично писмо, названо дијелом „пропале византијске културе“, па је наредбом од 10. новембра 1915. стављено ван употребе у јавном животу.⁹ Заједнички министар финансија Ернест Корбатин је септембра 1915. тражио не само да се забрани ћирилица него и даља употреба назива српско-хрватски језик, те да се уведе ранији назив „земаљски језик“ (Landessprache). За њега је назив „српски“, у било ком облику и било којој комбинацији употребљен, био велеиздајнички.¹⁰

Заједнички министар финансија Леон Билински је у својим *Успоменама* забиљежио како је земаљски поглавар генерал Оскар Поћорек био најодговорнији због масовних прогона српских цивила током прве ратне године. У Требињу су направљене читаве „алеје од вјешала“, забиљежио је Билински.¹¹ Цивилно становништво је било изложено масовним депортацијама у логоре, узимању за таоце или препуштено на милост и немилост шуцкорским јединицама, састављеним од муслиманског и хрватског становништва. Земаљска влада је јануара 1915. упозорила окружне

---

⁷ Према је одлуком Заједничког министарства финансија предвиђено да српско-православне школе остану до даље затворене, ученицима из тих школа је омогућено да се упишу у комуналне основне школе, уколико је у њима било мјеста; Прим. Б. М.

⁸ N. Pilić, *Stav austrijske uprave prema Zemljoradničkim zadrugama Bosne i Hercegovine*, у: *Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat*, Beograd 1967, 280–284.

⁹ B. Madžar, *Suspendovanje srpske crkveno-školske autonomije u Bosni i Hercegovini 1914–1915. godine*, Banjaluka 1969.

¹⁰ М. Ковачевић, *Аустроугарске забране српског језика и ћирилице као њосљедица Сарајевског атентата*, у: *Међународни научни скуп историчара Сарајевски атентат 1914*, Гацко 2014, 254.

¹¹ *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilinskog*, Sarajevo 2004, 100.

области да на првом мјесту у војску треба мобилисати незадовољне елементе српске националности, а штедјети католике и муслимане. Изричито је наведено да мобилизација Срба у војску није потребна из војних разлога, већ како би се из земље очистило што више сумњивих елемената.¹² Аустроугарска управа организовала је у Добоју од 1915. до 1917. прихватни концентрациони логор у који су допремани затвореници прије него што су депортовани даље у Арад, Нежидер, Турањ, Плетерницу, Шопронек и друге логоре широм Монархије.¹³ Ужаси у Добоју по много чему су превазилазили патње затвореника у другим казаматима.¹⁴ Сличан транзитни логор постојао је и у Жегару код Бихаћа.

Један од видова обрачуна Аустроугарске са поданицима у Босни и Херцеговини били су тзв. велеиздајнички процеси на којима је током рата суђено истакнутим појединцима – политичарима, интелектуалцима, учитељима, свештеницима, ђацима, али и сељацима. Обрачун аустроугарских власти са српском интелигенцијом лакше је схватити ако се анализира изјава генерала Поћорекa са краја 1914. у којој је навео да је дух нелојалности према круни захватио сав народ, а посебно народну интелигенцију – свештенике, учитеље, градске газде и др.¹⁵

Најпознатији међу судским процесима био је Бањолучки велеиздајнички процес (3. новембар 1915 – 22. април 1916)

---

¹² АРС, ОО Бања Лука, през. бр. 76, 3. I 1915.

¹³ Према неким истраживњима током рата је око 46.000 затвореника прошло кроз добојски логор; А. Митровић, *Сучељење са средњоевропским империјализмом*, у: *Историја српског народа VI–2*, Београд 2000, 52.

¹⁴ „У добојском случају, у цјелини је остварен програм аустроугарске владе који је она у почетку рата ставила себи у задатак: једном заувјек скршити отпор српског племена, убити за сва времена свако национално осјећање његово, (...). Добојска трагедија је по својим многобројним жртвама, по невиној крви која је усахла, по својој језивости, по циљу којем је принесена – наш највећи народни жртвеник за слободу“; Д. Парвац, *Добојски логор (1915–1917)*, Добој 1990, 19.

¹⁵ М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, књ. 2, Београд 1989, 713.

на којем је пред суд изведено 156 Срба. Започињање процеса у новембру 1915. није случајно одабрано. Наиме, у то вријеме српска војска се повлачила пред здруженом офанзивом Њемачке, Аустроугарске и Бугарске, док су савезници доживљавали неуспјех у Дарданелској операцији. Мрачна перспектива завршетка рата и суђење српским народним вођама у Босни и Херцеговини требало је да поражавајуће дјелује на српски народ и саме „велеиздајнике“.¹⁶ Циљ овог процеса био је да се смрви српски национални покрет у Босни и Херцеговини, те истовремено одговорност за почетак рата пребаци на Краљевину Србију. Уништењем српске интелигенције хабзбуршке власти су настојале обезглавити српски народ у земљи и уништити онај његов слој који га је политички и национално предводио. Прогони политички свјесног дијела српског народа узели су током рата такве размјере да је готово немогуће установити колики је број људи прошао кроз то „чистилиште“, како је процес назвао Милорад Екмечић. Бањолучки велеиздајнички процес је, без сумње, највећи политички догађај у Босни и Херцеговини током рата. Од народне интелигенције, свештеници су, поред просвјетних радника, на њему били најмногбројнији. Већина оптужених, њих 123, осумњичено је да су били чланови и повјереници „Народне одбране“. Покушавајући да оправдају свој напад на Србију, власти су истицале рад „Народне одбране“ као продужене руке српске спољне политике и једног од највећих криваца за унутрашња сплеткарења и пропаганду чији је циљ било урушавање Монархије. Настојало се доказати како су све српске културно-просвјетне и хумане организације из Босне и Херцеговине радиле по наредбама „Народне одбране“ из Београда.

---

¹⁶ N. Popović, *Odjek Banjolučkog veleizdajničkog procesa u propagandi jugoslovenskog pokreta*, у: Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945), Sarajevo 1978, 167–168.

Првооптужени на процесу је био Васиљ Грђић, коме је оптужница ставила на терет да је у намјери да се покрајине насилно отргну од Монархије и припоје Србији приступио „Народној одбрани“ и био њен првак, вођа и главни заштитник.¹⁷ У недостатку чврстих доказа, власти су кривицу појединаца тражиле и тамо гдје се она није могла пронаћи.¹⁸ На смрт вјешањем осуђено је 16 оптуженика, од којих четири свештеника. Остали су осуђени на казне робије од 3 до 20 година, а 53 лица су ослобођена.¹⁹ Осуда је прочитана на Велику суботу, 22. априла, уочи Васкрса. На изненађење аустроугарских власти, ни драконске пресуде нису сломиле дух заточених Срба, који су већ на Васкрс у ходницима „Црне куће“ припремили свечано богослужење.²⁰

Пред судијама у Бањој Луци су се нашли оновремени водећи српски интелектуалци из Босне и Херцеговине, а међу њима и Владимир Ћоровић, у то вријеме један од најистакнутијих функционера „Просвјете“. Истражиоци су Ћоровићу у оптужници која је припремана за судски процес у Бањој Луци посветили доста пажње. Према њиховим

---

¹⁷ Васиљ Грђић се родио 1875. у Гацку. У родном мјесту је похађао основну школу, а гимназију је завршио у Сарајеву. Студирао је у Бечу и Грацу, најприје технику, а потом филозофију са историјом и географијом. Био је уредник и члан редакције листова *Српска ријеч* и *Народ*. Од октобра 1907. вршио је дужност главног секретара „Просвјете“. Биран је за посланика у Сабору. Већи дио рата провео је у затвору. По ослобођењу Грђић се вратио на своју дужност у „Просвјету“, да би се потом ангажовао и у Демократској странци. Преминуо је 1934. у Београду; *Сјоменица Васиља Грђића*, приредио Ђ. Пејановић, Сарајево 1935, 9–12, 228.

¹⁸ Б. Милошевић, *Православно свештениство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Бања Лука 2012, 191.

¹⁹ П. Слијепчевић, *Босна и Херцеговина у Светском рату*, у: Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево 1929, 238.

²⁰ „У машти својој помиливши се са смртном казном, ја сам гледао у будућности Васкрс српског народа, (...). Рекли су нам после, да су се Бањалучанке и Бањалучани скупили око зидина Црне куће да слушају наше необично богослужење, прво после осуде на смрт. Сазнали смо и то, да су се наши целати небивали и чудили да ми, њихово робље, певамо и да је песма наш одговор на њихову осуду на смрт и робију“; М. Поповић, *Из тамнице – усјомене из Бањалучкој велеиздајничкој процеса 1914-1918. године*, Тузла 1926, 37–38.